

Список бібліографічних посилань

1. Вернадский В. Биосфера. Москва : Мысль, 1967. 376 с.
2. Крисаченко В. Екологічна культура: теорія і практика : навч. посіб. Київ : Заповіт, 1996. 352 с.
3. Тихоплав В. Ю., Тихоплав Т. С. Наше духовное исцеление. Санкт-Петербург : Весь, 2003. 288 с.
4. Вейник А. Термодинамика реальных процессов. Минск : Наука і тэхніка, 1991. 576 с.
5. Савин А. Ю. Человек на пути к "космическому сознанию". URL: http://old.nastrussia.ru/noocosmos_2.htm.
6. Острецов И. Введение в философию ненасильственного развития. Москва : Великий Град, 2013. 320 с.
7. Беляев И. Древнеарийская философия. Том 1. Москва : Фонд развития и поддержки следственных органов, 2008. 480 с.
8. Сковорода Г. Повне зібрання творів : У 2-х т. Київ : Наукова думка, 1973.
9. Кузнецов В. Эра Разума (сознание и жизнь). Днепропетровск : Литограф, 2011. 220 с.
10. Тихоплав В., Тихоплав Т. Научно-эзотерические основы мироздания. Жить, чтобы знать. Серия: Квантовая магия. Книга 1, 2. Санкт-Петербург : Весь, 2016.
11. Сенченко М. Аксиоматична теорія соціальних систем. *Вісник Книжкової палати*. 2017. № 11. С. 3—9.
12. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. Москва : Наука, 1987. 239 с.
13. Повод С. Значення наукового надбання Володимира Вернадського та його актуальність у подоланні викликів сучасності. 15.06.2017. *Дніпропетровська обласна організація Національної спілки журналістів України*. URL: <http://nsju.dp.ua/znachennya-naukovogo-nadbannya-v-i-vernadskogo-ta-jogo-aktualnist-u-podolanni-viklikiv-suchasnosti.html>.
14. Швецова-Водка Г. Учення про ноосферу як підстава розвитку ноокомунікології. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2018. Вип. 2. С. 10—23.
15. Свідомість: її походження та соціальна сутність. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/Phil/36.htm>.

Надійшла до редакції 17 серпня 2023 року

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

УДК 655.11(477)(091)(045)

Орест Мацюк,

*український історик, архівіст, краєзнавець,
доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник культури України*

Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова

У вітчизняній і зарубіжній літературі з історії українського друкарства цілий ряд дослідників висловлював свої думки і припущення з приводу існування друкарень на Україні до Івана Федорова. Однак ці докази ґрунтувалися, головним чином, на словах самого Федорова у його післямові до львівського "Апостола" "вселшумися в преимени- том граде Лвове, яко по стопам ходяще топтаным некоего богоизбранна мужа начах глаголати в себе молитву сію". Переважна більшість дослідників зовсім справедливо вважала і вважає, що це поки що найраніша відома нам згадка про існування друкарства у Львові до Івана Федорова. Були і такі довідники, які не вірили в слово самого Федорова, роблячи з цього свої власні висновки, хоч і не мали для цього жодних доказів¹. Г. І. Коляда² вважає, що навіть під час

приїзду І. Федорова до Львова в 1572 р. тут існувала вже друкарня і були друкарі. Одним з них міг бути львівський міщанин Семен Сідляр, який позичив друкарю 700 злотих на обладнання його друкарні у Львові³. С. Сідляр був освіченою людиною, високо цинив друкарство і майстерність І. Федорова, листувався з князем Курбським, який писав йому: "Познах в тебе искры от божественного огня, возгорешемь являемья"⁴.

Крім С. Сідляра, нам добре відомий і Лаврентій Филипович. У Федорова був помічник — хлопець із Заблудова Гринь Іванович. Федоров не мав часу вчити його різних процесів друкарської справи і віддав на два роки до Лаврентія Филиповича в науку малярства. Гринь навчався не лише малярства, він опанував весь складний комплекс друкарської справи⁵. Оскільки Лаврентій

¹ А. С. Зернова, Начало книгопечатания в Москве и на Украине, Москва, 1947, стор. 47—49.

² Г. І. Коляда, До питання про українське друкарство перед Іваном Федоровим, "Радянське літературознавство", № 6, Київ, 1962.

³ St. Ptaszycycki, Iwan Fedorowicz, drukarz ruski we Lwowie z konca XVI wieku. Rozprawy wyd. filolog. Akad. Umiej. w Krakowie, t. XI, Krakow, 1884, стор. 23.

⁴ А. Курбский, Сочинения, РИБ, т. 31, СПб., 1914, стор. 469.

⁵ St. Ptaszycycki, згадана праця, стор. 30—33.

Филипович знав друкарство, то можна припускати, що він мав відношення до тієї друкарні, яка існувала у Львові до І. Федорова⁶.

На особливу увагу заслуговують і слова епітафії І. Федорова: "Друкування занедбалое обновил". Є. Л. Немировський на основі власних висновків і міркувань доводить, що ці слова слід віднести до 1583 р., коли І. Федоров після 10-літньої перерви знов почав друкування слов'янських книг у Львові, а не до 1574 р., бо до цього року у Львові нібито взагалі не було друкарень⁷. Яке саме "занедбале друкування" тут згадується? "З того часу, як Федоров розпочав друкувати, він на жодну хвилину не "занедбував" своєї справи. Вже в останні дні життя свого Федоров з нечуваною енергією береться до організації шостої (а можливо і сьомої чи восьмої. — О. М.) на своєму віку друкарні. Очевидно, в епітафії Федорова мова йде про те друкарство, що було "занедбане" перед його приходом до Львова"⁸.

Тут доречно згадати і про найдавніший запис, зроблений Модестом Гриневецьким з решток надгробного каменя Ів. Федорова 28 вересня 1817 р., який був ще тоді в церкві Онуфрївською монастиря. Напис неодноразово публікувався в різних виданнях, починаючи з 1822 р.⁹. Однак сам запис Гриневецького вважався втраченим. І тільки

⁶ Г. І. Коляда, згадана праця, стор. 89.

⁷ Е. Л. Немировський, Документальные материалы львовских архивов о последнем периоде жизни и деятельности Ивана Федорова, "Исторический архив", № 4, М., 1961, стор. 232.

⁸ Г. І. Коляда, загадана праця, стор. 89.

⁹ а) П. Кеппен у 1822 р., публікація: К. Калайдович, Записка об Иване Федорове, "Вестник Европы", 1822, № 14;
б) Рисунок М. Гриневецького з 1817 р. опублікований у журналі "Klosy", 1884 р.;

в) В. Компаневич, анонімна стаття — Cerkiew S. Onufrego Pustelnika i monaster XX, Bazylianow na przedmieściu Krakowskiem we Lwowie, "Lwowianin", t. II, 1837, стор. 71—72 (текст без рисунка).

г) Я. Головацький, Начало і дійствование ставропігійського братства въ Львові по отношению историко-литературному, "Зоря Галицкая jako альбумъ ка годъ 1860", Львів, 1860, стор. 472, (без рисунка);

д) С. А. Уваров у реконструкції плити в 1875 р.;

е) А. С. Петрушевич, Иванъ Федоровъ Русскій Первопечатникъ. Историческо-библиографическое рассуждение, Львів, 1883, стор. 25—26, (без рисунка);

є) І. В. Кревецький, Доля надгробного каменя Івана Федорова; Б. Михайлович, Наукове зацікавлення надгробним каменем Івана Федорова, "Стара Україна", Львів, 1924, стор. 48—54;

ж) В. Щурат, Довкола намогильного каменя І. Федорова, ЗЧСВВ, р. 1, т. 1, 1924, вип. 1, стор. 132—137;

з) І. П. Крип'якевич, Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст., Київ 1953, стор. 54—55, (без рисунка);

и) Я. Д. Исаевич, Иван Федоров во Львове, журн. "Полиграфия", № 3, Москва, 1964, стор. 17, (рисунок) та ін. публікації;

в 1966 р. працівникові ЦДІА УРСР у Львові В. К. Сіверській вдалося відшукати цей запис серед інших документів. Таким чином, він повернувся на старе місце і знаходиться зараз у фонді Львівської Ставропігії¹⁰. Крім самого напису на плиті і герба (друкарської марки Федорова), що неодноразово публікувалися у вищезгаданих працях, Модест Гриневецький на початку зазначив, що "Похований при церкві св. Онуфрївській львівській якийсь друкар Московницький званий, свідчить надгробок його кам'яний з гербом на тому гробівці таким". Далі йде малюнок герба і текст напису, а також переклад його німецькою мовою¹¹. Крім Федоровської, в документі поміщені ще 4 інші епітафії, які можуть бути джерелом дослідження епіграфіки. Поки що тільки не досліджено, чи це є автограф самого М. Гриневецького.

На нашу думку, наведені слова Івана Федорова в його післямові до львівського "Апостола" і слова епітафії є прямим доказом того, що задовго до Федорова у Львові вже існувала друкарня, і, приїхавши до Львова, друкар застав її в занедбаному стані.

Можна навести багато висловлювань, припущень, висновків відомих істориків з приводу існування дофедорівських друкарень на Україні. Так Денис Зубрицький у широко відомій праці, присвяченій дослідженню історії галицьких друкарень, відвів цій темі окремий розділ під назвою "Друкарня перед Федоровичем у Львові"¹². Цей розділ автор починає так: "Що у Львові перед Іваном Федоровичем, тобто 1574 роком існувала руська друкарня, не підлягає ніякому сумніву, хоча ми не є в змозі показати пам'яток друкарських з цієї епохи. Якщо могла існувати в 1491 році в Кракові, в 1525 році в Вільні, чому ж не могла бути у Львові в середині Русі, де потреба таких книг була далеко більша, як де інде, тому, що в самій Львівській і Перемиській дієцезії було понад 4000 церков"¹³.

Такої думки дотримується і Г. І. Коляда, зазначаючи, що "уже а ргіогі важко допустити, щоб у Львові, адміністративному і торговельному центрі Західної України, значну частину якого становило українське міщанство, не було до 1573 р. слов'янського друкарства, що його понад 80 років перед тим розпочав Святополк Фіоль у сусідньому Кракові. Книги Фіоля, як про

¹⁰ Центральний державний історичний архів УРСР у Львові (далі ЦДІА УРСР у Львові), ф. 129, оп. 1, од. зб. 1584, а, арк. 1;

¹¹ Там же, арк. 2—3.

¹² D. Zubrzycki, Historyczne badania o drukarniach rusko-slowianskich w Galicji, Lwów, 1836, стор. 12.

¹³ Там же.

це говорить у своїй "Палінодії" Захарія Копистенський¹⁴, а також і книги, що їх видав Франциск Скорина¹⁵, були поширені на Україні"¹⁶. До цього слід додати також, що Львів саме в XV—XVI ст. був важливим центром торгівлі з Азією і західною Європою і найбільшим містом на Україні¹⁷. Тут зауважимо, що саме Г. І. Коляді належить найбільш ґрунтовна праця, яка на основі літературних джерел різного періоду, а також стародруків доводить, що на Україні друкувалися книги ще до приїзду у Львів Івана Федорова¹⁸.

Відомий дослідник слов'янського книгодрукування Єжи Самуель Бандтке також категорично твердить, що Іван Федоров не заснував, а відновив у Львові друкарню¹⁹. Список таких дослідників можна було б продовжити, але вже й цього вистачить, щоб побачити, який висновок зробили наші попередники.

Останнім часом у різних архівосховищах України виявлено ряд невідомих досі документів, пов'язаних з початком українського друкарства. Так у фонді василіанських монастирів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові, які з ряду причин не були дотепер у науковому обігу, вдалося виявити документи, в яких згадується, що друкарня у Львові існувала ще в 1460 р. Це заява монахів Львівського василіанського монастиря св. Онуфрія від 23 липня 1791 р. фіскальній колегії з проханням вжити заходи в справі повернення монастиреві провізорами Ставропігійського братства рухомого і нерухомого майна і друкарні, що належала монастирю від 1460 р., та виконання всіх зобов'язань відносно монастиря²⁰. В документі зазначається, що "монастир і церква св. Онуфрія були засновані, за свідченням львівського райці та історика Зиморовича, перед 1300 р. Хто фундував, на яких маєтках і які мав з того прибутки — невідомо. Далі року 1460 львівський громадянин Степан Дропан для матеріальної підтримки священників подарував монастирю свою

власну друкарню, яку польський король Казимир IV підтвердив привілеєм у 1469 р. Що ця ж друкарня була в монастирі св. Онуфрія, свідчать книги Іоанна Златоустого, передруковані в 1614 р. українським письмом, з часом Ставропігійське братство з приводу згаданої друкарні звернулося до міської церкви і подбало, щоб королівськими правами присуд монастиря скріпити і апробувати для себе...". Виклавши всі свої претензії, монастир звертається в кінці заяви, між іншим, з такою вимогою: "Отже скривджений провізорами монастир уклінно просить фіскальну колегію: 1) всі права разом з дотацією, що належить монастирю, хай у силу присяги провізори відновлять; 2) повернуть монастиреві друкарню або сплатять 40 000 флоренів як відшкодування за прибутки друкарні..."*

Для кращого розуміння першого документа доречно навести відразу уривки і з другого. Це пояснювальна записка провізорів Ставропігійського братства Львівському старосту від 20 жовтня 1792 р. у зв'язку з претензіями василіан на друкарню, засновану в 1460 р. львівським міщанином українцем Степаном Дропаном²¹. Звертаючись до Львівського цісарсько-королівського окружного управління, колятори Ставропігії дають відповідь на пояснення "прокуратора" отців василіан при церкві св. Онуфрія, зокрема на пункти, що стосуються майна вищезгаданої церкви. Справа, очевидно, тягнулася досить довго, коли побувала і в губернаторстві. Колятори не погоджуються з ставленням губернаторства до цієї справи, що знайшло своє відображення у його постанові від 5 липня 1792 р. за № 2003, оголошеній через повідомлення окружного управління від 6 та 12 серпня цього ж року за № 2499. Далі в пояснювальній записці читаємо: "По-перше відносно з'ясованої згаданим прокуратором розповіді про акт заснування монастиря св. Онуфрія. Він покликається на свідчення якогось класика чи то історика й буцімто місцевого райцю Зиморовича, який принаймні визнав як правду факт існування монастиря вже близько 1300-го року. Тому що він (прокуратор. — *О. М.*) не бажає і далі визнавати локації монастиря як добродійства своїх коляторів, тому й не наводить посилання на будь-який документ, так як до тієї ж (пояснювальної записки. — *О. М.*) додано акт дарування друкарні Онуфрійському монастиреві львівським громадянином Степаном Дропаном у 1460 р. для утримання монахів, так само і його апробацію найяснішим польським королем Казимиром IV у 1469 р.

¹⁴ Захарія Копыстенский, Палинодия, "Русская историческая библиотека", Петербург, 1878, т. IV, стор. 991—992.

¹⁵ П. В. Владимиров, Доктор Франциск Скорина, "Общество любителей древней письменности", 1888, стор. 243—244.

¹⁶ Г. І. Коляда, "Друкарь книг пред тым невиданых" у Львові, "Радянське літературознавство", № 6, К., 1959, стор. 102.

¹⁷ Я. Рутковский, Экономическая история Польши, Москва, 1953, стор. 83, 176, 190.

¹⁸ Г. І. Коляда, До питання про українське друкарство..., стор. 85—90.

¹⁹ J. S. Bandtkie, Historya drukarni w Krakowie Wielkiem Xięstwie Litewskiem jako i w krajach zagranicznych, w których polskie dzieła w wvchodzily, t. 1, Krakow, 1826, стор. 381—383.

²⁰ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 684, оп. 1, од. зб. 2601, арк 1—2.

*Тут і далі переклад з латинської.

²¹ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 684, оп. 1, од. зб. 2602, арк. 1—4.

Відтак погодимось і на те, що твори святого Іоанна Златоустого були знову надруковані українським шрифтом у згаданій не раз прокуратором друкарні в 1614 р., поки ще була очевидно в силі вищепредставлена апробація. Пізніше, однак, за погодженням зборів провізорів ставропійських церков, у тому числі і приміської церкви св. Онуфрія, ця друкарня була перевезена на те місце, де вона є і тепер. З того часу колятори актували прибутки (з друкарні. — *О. М.*), як це видно врешті з реєстру Миколи Красовського за 1693 і 1694 роки. З цих прибутків виплачувано по 200 фл. за роботу (в друкарні. — *О. М.*) і на прожиток двом або трьом монахам, які весь час змінювалися. І ось це так само доводить, що друкарня є власністю теперішніх коляторів і вони повинні нею користуватися, а не монахи.

Ось чому ні те, що Степан Дропан у вищезазначеному році немовби назавжди віддав монастиреві друкарню, про що одним документом доводиться, ні передруковування цих згаданих книг, ні перевезення друкарні як власності коляторів до (нинішнього. — *О. М.*) місця, ні збирання і заактовування тих належних прибутків не додає чогось суттєвого до висновку прокуратора, який слід розглядати як необгрунтовану вимогу про те, начебто провізори не мають жодного права користуватися друкарнею, ні завідувати нею, ні переміщати з місця на місце. А тільки має право це робити прохач, який проти нас виступає, про що і зараз заявляє у своєму позові".

Навівши уривки з двох документів, спробуємо розібратися у викладених фактах. Насамперед про заснування монастиря св. Онуфрія. Хоч ця подія сталася значно раніше, ніж була подарована монастиреві друкарня, і не має безпосереднього відношення до нашої теми, однак вона наводить на думку, що монахи мали в своєму розпорядженні документи, недоступні вищезгаданим коляторам і пізнішим історикам. Правдивість цих документів говорить і про правдивість інших фактів, викладених у заяві та в пояснювальній записці. Посилаючись на Зиморовича, онуфріївські монахи використали, безперечно, його латинський рукопис, який пролежав у них 162 роки і був мало відомий, поки його не переклав польською мовою Півкоцький і видав друком²². Правда, на початку XIX ст. Модест Гриневецький надсилав цей рукопис до Петербурга М. М. Карамзіну, який використовував його

для своїх праць²³. Однак ні в Росії, ні тим більше на Україні він не був до 1835 р. надрукований²⁴. Таким чином, стає зовсім очевидним, що монахи, пишучи свою скаргу ще наприкінці XVIII ст., користувалися рукописом, в якому Зиморович згадує і про заснування монастиря св. Онуфрія у Львові²⁵.

Якщо говорити про дарування (фундацію) Степаном Дропаном монастиреві в 1460 р., то два вищезгадані документи не є єдиним джерелом, яке засвідчує цей факт. Він засвідчений у численних друкованих матеріалах, а також рукописах, які збереглися і дійшли до нас. Зупинимось на деяких з них. Цікавою в цьому відношенні є хроніка монастиря, написана в 1771 р. з документів і розповідей монахів, зібраних Модестом Гриневецьким²⁶. Наведемо деякі з цих записів. "1460 р. — Малий привілей з вислою печаткою, наданий Степаном Дропаном — львівським міщанином монастирю св. Онуфрія, який так мав починатися: Nos Andreas Odrowqz ac... Цей привілей згадується в ставропигіяльній книзі Альбомом звань в реєстрі святоонуфріївських привілеїв, де і був анований. У цій же книзі на полях є згадка, що він загублений. Яка була його суть — дізнатися тоді було неможливо"²⁷. "1469 р. — У цьому році король Казимир привілеєм підтвердив фундацію Дропана. Привілей також згадується в книзі, званій Альбомом, однак у 1771 р. самого привілею вже не вдалося знайти"²⁸. "1518 р. — Фундація Костянтина Івановича Острозького"²⁹. "1585 р. Острозький робить фундацію"³⁰. "1614 р. — Надруковано тут книгу про священства (проповідь Іоанна Златоустого)"³¹.

Наведемо ще уривки з "Історії Онуфріївського монастиря", яка також збереглася в рукописі³². Уже з вступу дізнаємося, що в 1463 р.³³ Степан Дропан фундував монастир. У 1469 р. фундацію конфірмавав Казимир Ягеллончик³⁴.

²³ В. Zimorowicz, згадана праця, стор. VI—VII.

²⁴ Порівняй: Lucja Charewiczowa, *Historiografia i miłosnictwo Lwowa, Lwów*, 1938, стор. 22—23.

²⁵ В. Zimorowicz, згадана праця, стор. 85.

²⁶ Львівська державна наукова бібліотека Міністерства культури УРСР, Відділ рукописів (Далі ЛДНБ, ВР), фонд М. В. № 132.

²⁷ Там же, стор. 2.

²⁸ Там же.

²⁹ Там же.

³⁰ Там же, стор. 3.

³¹ Там же, стор. 6.

³² Там же, № 374.

³³ У деяких рукописних і друкованих джерелах датою фундації Дропана вважається не 1460, а 1463 р., що є помилкою. Часом підтвердження привілею всюди вважається 1469 р.

³⁴ ЛДНБ, ВР, фонд М. В. № 374, стор. 9.

²² В. Zimorowicz, *Historia miasta Lwowa, krolewstw Galicyi i Lodomeryi stolicy; z opisaniem doWadnem okolic i potójnego oblzenia...*, Lwów, 1835.

Після вступу уже в самій історії монастиря розшифровуються і більш докладно описуються події: "Певного щось можна сказати в році 1463. Тоді Степан Дропан, міщанин львівський, надав монастиреві сему прибутки, а рівночасно віддав і поручив єго опіці і наглядові Львівського городського св. Успенського Братства³⁵. Львівський староста Андрій Одровонж того ж самого року підтвердив донацію Дропана, а король Казимир Ягайлович видав на те в році 1469 привілей. Від того часу св. Онуфріївський монастир був під зверхністю св. Успенського братства"³⁶.

Хоча в "Історії Онуфріївського монастиря" записи одних і тих же подій часто повторюються, однак кожного разу вони подають нові факти, пов'язані з існуванням тут друкарні ще до приходу в цей монастир Івана Федорова. Далі в рукописі читаємо: "Степан Дропан, міщанин львівський, відбудувавши цей монастир, встановивши його прибутки, припоручив його покровительству і наглядові львівського городського св. Успенського Братства³⁷. В році 1571, коли церква і будинки св. Успенського Братства в місті згоріли, перенесло воно (братство. — О. М.) сюди свою друкарню, яка знаходилася тут аж до 1616 р. Тут же у році 1614 видруковано книжку о священстві"³⁸. Денис Зубрицький так описує подію 1571 року: "Від пожежі, яка почалася з єврейських будинків, нововідбудована братська церква згоріла дотла"³⁹. Дивно, що дослідники не звертали уваги на цю дату, в то й час ко ж во н згадується в деяких монастирських шематизмах василіанського монашого ордена⁴⁰. А вже всім добре відомо, що Іван Федоров приїхав із Заблудова до Львова в 1572 р., а перші докумен-

тальні відомості про перебування його у Львові є тільки з початку 1573 р.⁴¹.

Повернемося, однак, до згаданої історії монастиря. Як видно з монастирських хронік, князі Острозькі були фундаторами Онуфріївського монастиря⁴². Далі складач хроніки згадує події, які частково відомі нам із наведених вище двох документів, знайдених у ЦДІА УРСР у Львові: "Що також той же Костянтин Іванович воєвода Волинський подарував цьому монастиреві сіножать біля Білогорського болота, про що згадується в привілеї Сигізмунда III, і фундував тут друкарню, доказом чого є кам'яний надгробок похованого 5 грудня 1583 р. при святоонуфрійській церкві друкаря, званого Московичський, у році 1583 згаданого і книжка тут друкована, яка є в тутешній бібліотеці. Все це є справжнім доказом, що з інкорпорації князя Острозького, Київського воєводи вноситься такими словами: "Прибутками забезпечив, що той князь Острозький маршалок Волинський фундатор цього монастиря св. Онуфрія мусить бути названий щодо відкупу площі, саду, щодо фундації друкарні pro sustentatione, вимурування церкви..."⁴³. Далі ще раз згадується пожежа 1571 р., справа про перенесення друкарні у тому ж році, друкування книги "Проповідь Іоанна Златоустого" та про підпорядкування монастиря Ставропігії в 1586—1589 рр.⁴⁴. У 1592 р. Сигізмунд видав 15 жовтня привілей, яким конфірмував права Онуфріївського монастиря⁴⁵.

Напис на надгробному камені Івана Федорова, зроблений Модестом Гринецьким 28 вересня 1817 року

Слід згадати і про "Пом'яник видатних людей Онуфріївського монастиря", в якому згадуються польські королі Сигізмунд III і Владислав IV, які привілеями підтвердили права монастиря, а також князі Острозькі і Степан Дропан як фунда-

³⁵ Див. Хроніку монастиря.

³⁶ ЛДНБ, ВР, фонд М. В., № 374, стор. 16.

³⁷ Я. Д. Ісаєвич довів, коли була перша згадка в документі про Львівське братство. На основі цього можна припускати, що в XV ст. на Україні братства ще не існували, були тільки опікуни церков і монастирів (ктитори, витрикуші). Отже тут і далі по відношенню до XV — першої половини XVI ст. слово "братство" слід вважати як умовне, подане на основі пізніших документів братства та деяких істориків. У цій же праці Я. Д. Ісаєвич наводить деякі рукописні документи, в яких йдеться про фундацію Степана Дропана в 1460 р., робиться їх джерелознавчий аналіз. Див. Я. Д. Ісаєвич, Найдавніші документи про діяльність братств на Україні, "Історичні джерела та їх використання", випуск другий, К., 1966, стор. 13—22.

³⁸ ЛДНБ, ВР, фонд М. В. № 374, стор. 12.

³⁹ Денис Зубрицький, Літопись Львовскаго Ставропігійскаго Братства, Львів, 1926, стор. 10.

⁴⁰ Шематизм провинції св. Спасителя чина св. Василя Великого въ Галиції... и короткій поглядъ на монастыри и монашество руске, отъ заведеня на Русі віры Христовой ажъ по нышшное время, Львів, 1867, стор. 5.

⁴¹ St.Ptszycki, згадана праця, док. № 1.

⁴² ЛДНБ, ВР, фонд М. В., № 374, стор. 17.

⁴³ Там же, стор. 18.

⁴⁴ ЛДНБ, ВР, фонд М. В. № 374, стор. 19.

⁴⁵ Там же, стор. 20.

тори⁴⁶. Як бачимо з наведеного, князь Костянтин Іванович Острозький ще до приїзду Івана Федорова у Львів фундував монастирю друкарню. Як дізнаємося пізніше, друкарня в Острозі існувала ще на початку XVI ст.

Розповімо докладніше про львівського міщанина середини XV ст. Степана Дропана, якого ми вважаємо зачинателем українського друкарства. Про нього до нас дійшли скупі відомості. Є кілька згадок у львівських документах, що відкриті протягом XV ст. Відомо тільки, що він був українцем і багатим міщанином Львова, бо, згадаймо, мав змогу зробити монастирю таку велику фундацію. С. Дропан був зятем Яна Зоммерштайна^{46а}, від прізвища якого походить, між іншим, назва Замарстинів (колишнє село, а пізніше передмістя Львова). Відомо, що Ян Зоммерштайн купив 1 грудня 1423 р. 12 спадкових ланів* ґрунту в Білогощі, які після його смерті повинні були перейти у власність жінки і сина Івана. В цей же день він купив тако ж 12 пр угів ґрунту для дороги, щоб зробити підїзд до свого фільварку⁴⁷. Після того, коли Дропан одружився з дочкою Зоммерштайна, вона після смерті батька одержала в придане від матері частину земель у Білогощі, які Дропан і подарував в 1460 р. монастирю разом з друкарнею. Пізніше, як бачимо з вищенаведених документів, монастир, домагаючись повернення Братством друкарні, згадує і ґрунти в Білогощі. Невідомо тільки, внаслідок чого монастир втратив ці ґрунти, які пізніше Костянтин Іванович Острозький знов закріплює за ним разом з друкарнею, а Сигізмунд III підтверджує це своїм привілеєм у 1592 р.⁴⁸

Цікавим є й тот факт, що в 1486 р. виступає у Львові інтролігатор Михайло Дропан. Він був возним (судовим виконавцем) Ради міста і інтролігаторством займався очевидно для збільшення своїх прибутків⁴⁹. Такий збіг прізвищ у споріднених професіях не випадковий. Михайло Дропан міг бути членом сім'ї Степана Дропана і опраляти його книги. Таких випадків, коли ціла сім'я займалася одним ремеслом, знаємо багато.

⁴⁶ Там же, № 429, стор. 9—10.

^{46а} Іван Крип'якевич, Середньовічні монастирі в Галичині. Записки Чина св. Василя Великого, том II, Жовква, 1927, стор. 88.

* Один лан дорівнював близько 25 га.

⁴⁷ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 52, оп. 1, фасц. 74, арк. 14—17.

⁴⁸ ЛДНБ, ВР, фонд. М. В. № 374, стор. 18; пор. ЦДІА УРСР у Львові, ф. 684, оп. 1, од. зб. 2601, стор. 2.

⁴⁹ Anna Jfdrzejowska, Książka Polska we Lwowie w XVI w., Lwow—Warszawa, 1928, стор. 78, пор. згадку Вл. Абгарам: Sprawozdania do badania historii sztuki w Polsce, Krakow, 1907, t. 8, zes. 1—2, стор. LXII.

Наприклад, син Івана Федорова, відомий з документів як Іван Інтролігатор або Іван Друкаревич, також був у Львові відомим інтролігатором. Тут слід додати, що у Львові в XV—XVI ст. було декілька Дропанів, прізвища яких часто зустрічаємо в документах⁵⁰.

На жаль, з 60-х років XV ст., коли відбувалися описувані події, залишилося дуже мало документів. Вони відсутні у всіх міських, гродських і земських актах, що можна пояснити лише спустошенням і пожежами Львова в 1463 р.⁵¹. Проте фундація Дропана згадується в багатьох хроніках і публікаціях. Ісидор Шараневич, наприклад, згадує про те, що Степан Дропан⁵² "вінуєт монастырскую церковь" і що ця грамота підтверджена польським королем Казимиром Ягеллончиком, у примітці зазначає, що в архіві Ставропігії нема цієї грамоти. Лише в списку давніх ставропігійських грамот, складеному в кінці XVI ст., зустрічається її реєстр⁵³. У літописі Д. Зубрицького також зазначено про фундацію Дропана і підтвердження цього львівським старостою Андрієм Одровонжом у цьому ж році і Казимиром IV у 1469 р. Літопис Зубрицького також не подає жодних даних з 1463 по 1521 р.⁵⁴

До Метрики Коронної не внесено підтвердження королем Казимиром IV фундації С. Дропана. В 1469 р. не записано жодної львівської апробації⁵⁵. Такі пропуски в Метриці Коронній пояснюються відсутністю короля в столиці, це ж саме ми спостерігаємо і в часи панування інших королів, коли вони виїздили. І справді, з цілого ряду документів та публікованих джерел дізнаємося, що Казимир IV перебував саме в 1469 р. кілька місяців у Львові⁵⁶. Необхідно зазначити, що львівські міщани у час люстрації

⁵⁰ Acta officii consistorialis leopoliensis edidit G. Rolny (Zabytki dziejowe. t. 2), Leopoli, 1927, vol. I, стор. 306, 308, 347, 369, 370, 391, 393, 396, 403, 539; vol. II, Leopoli, 1930, стор. 269, 562, 597, 598; Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitej Polskiej..., t. XIV, Lwów, 1889, стор. 218, 482; ЦДІА УРСР у Львові, ф. 52, оп. 3, т. 8, арк. 25, 115, 144, 211 та ін.

⁵¹ Денис Зубрицький, Кроніка miasta Lwowa, Львів, 1844, стор. 114—115.

⁵² У публікації помилково — Дропин.

⁵³ Ісидор Шараневич. Черты изъ истории церковныхъ бенефицій и мірского духовенства в Галицкой Руси, Львів, 1902, стор. 349.

⁵⁴ Денис Зубрицький, Літопись Львовскаго Ставропігійскаго Братства, Львів, 1926, стор. 7—8.

⁵⁵ Matricularum Regni Poioniae summaria, excussis codicibus, qui in Cliatrophylacio maximo Varsoviensi asservantur..., Pars I... (1447—1492), Varsoviae, MCMV, стор. 33.

⁵⁶ F. Jaworski, Czołowie polscy we Lwowie, Lwów, 1906, стор. 18—19; I Chodyncki, Historia stolecznego krolewstw Galicyi i Lodomeryi miasta Lwowa od zabzenia jego az do czasow terazniejszycti, Lwów, 1829, стор. 58—59.

1663 р. назвали серед інших і привілеї короля Казимира з 1469 р.⁵⁷. Покликаючись на дані Ходинецького про перебування у Львові короля, варто згадати і про його історію церков у цій же книзі, де він, подаючи історію Онуфрійської церкви і монастиря отців василіан, зазначає, що ці будівлі були дерев'яні, але в 1518 р. князь Острозький призначив фундацію на побудову мурованих будівель, забезпечив прибутками і заклав тут друкарню. Однак як друкарню, так і молодшим Братством при монастирі управляло Ставропігійське Братство⁵⁸. Тут слід звернути увагу й на те, що саме в 1518 р. усі дерев'яні будівлі монастиря і церква згоріли. Очевидно, згоріла разом з ними і друкарня, якщо Острозький, відновлюючи, чи вірніше відбудовуючи заново, монастир, подарував йому і друкарню. Виходить, що це вже була друга друкарня, яка існувала при цьому монастирі.

Описуючи Онуфрійський монастир як пам'ятник архітектури, Чоловський також згадує друкарню⁵⁹. Крім цього, слід згадати ще й такий факт. Придбавши друкарню, львівське Братство, щоб забезпечити її правове існування, просило своїх членів — князя Костянтина Василя Острозького і Федора Скумина-Тишкевичів дістати для друкарні й школи королівський привілей. Вони допомогли Братству, і 15 жовтня 1592 р. воно одержало цей документ. Про друкарню тут було сказано як про майстерню (*officina*), "що існувала при тій самій церкві здавна (*antiquitus*) й кілька років тому була реформована"⁶⁰. Антін Петрушевич вважає, що слова "існувала при тій самій церкві здавна" вказують на введення книгодрукування у Львові Іваном Федоровим близько 1572 р. Слова ж: "Кілька років тому була реформована" — до 1586 р., в якому львівське Братство, закупивши верстат Івана Федорова, завело в себе друкарню.

І далі робить висновок: "Отже перед Іваном Федоровим не було руської друкарні у Львові, про що тоді могли "краще знати, як ми нині". Полемізуючи з д. Зубрицьким, Петрушевич говорить, що його "догадці заперечують слова, які читаються на надгробному камені цього ж друкаря...: "Друкаръ книг пред тым

невиданых"⁶¹. Але слово ці ні в якому разі не можна розуміти так, що Львів до Федорова не бачив друкованих книг. Це хвала Федорову, що створив книги небаченого раніш високого мистецтва"⁶². Привілей говорить про друкарню, яка існувала здавна при тій самій церкві, тобто при Успенській. Як відомо, друкарня Федорова ніякого відношення до Успенської церкви не мала, значить, і в королівському привілеї йдеться не про Федорівську друкарню.

Якщо існування друкарні у Львові починаючи з 1460 р. беззаперечно, то звідкіля ж взялася на початку XVI ст. друкарня в Києві, коли там, як відомо, перша датована книга, яка вийшла з друкарні Києво-Печерської лаври, придбаної із Стратина, датується 1616 р., а книгодрукування згідно з архівними документами і самими стародруками почалося не тільки в Києві, але й взагалі в Східній Україні не раніше 1615 р.⁶³. Відповідь на це запитання дає Топографічний опис Київського намісництва 1787 р. У розділі "О типографіи, или печатномъ домі Києвопечерскія лавры" подаються відомості про заснування там друкарні, і тому цей документ подаємо повністю в перекладі українською мовою.

"Друкарський будинок Києво-Печерської лаври раніше був неподалік від цього монастиря навпроти Микільського монастиря, будівля його була дерев'яна, так як і церква при ньому во ім'я святої Катерини, побудував його архімандрит печерський Протасій велінням Костянтина Івановича князя Острозького, воєводи троцького, гетьмана Великого Князівства Литовського, старости брацлавського і вінницького, який тоді подарував Києво-Печерській лаврі літери і всі знаряддя до друкарської справи, що раніше належали острозькій друкарні в літо від народження Христа 1531-е. Друкування книг почалося 1533. У 1706 р., коли блаженної і вічної слави достойний пам'яті государ Петро перший почав будувати Києво-Печерську фортецю, велів він дерев'яну друкарню і церкву зняти і друкування книг перенести всередину монастиря, що й було зроблено. Перенесено також і дерев'яну будівлю, а в 1720 і 1721-му році вибудований посеред монастиря із східного боку великий кам'яний будинок, в якому сьогодні друкування книг на шість станів (верстатів. — О. М.) завжди проводиться"⁶⁴.

⁵⁷ Archiwum Głowne Akt Dawnych (Warszawa), Lustrationes, L. XVIII, t. 75, стор. 1 зв.

⁵⁸ I. Chodynicki, згадана праця, стор. 344—345.

⁵⁹ Aleksander Czolowski, W sprawie klasztoru i dzwonnicy 00. Bazylianow..., Lwów, 1909, стор. 13.

⁶⁰ Monumenta Confraternitatis Stauprogiana Leopolensis, t. I, Leopold, 1895 стор. 390.

⁶¹ А. С. Петрушевич, Иван Федоров. Русский первопечатник, Львів, 1883, стор. 21.

⁶² Г. І. Коляда. До питання про українське друкарство..., стор. 90.

⁶³ П. М. Попов, Роль Києва в історії книгодрукування (XVII—XVIII ст.); Українська книга, Київ, 1965, стор. 175.

⁶⁴ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 193, оп. 3, од. зб. 303. арк. 12.

На нашу думку, цей документ досить докладно розповідає про існування в 1531 році друкарні в Києві, а також про існування перед тим друкарні в Острозі. Однак те, що Острозький у 1531 р. подарував Києво-Печерській лаврі друкарню, зовсім не значить, що вона там не існувала раніше. Адже ми знаємо вже два випадки, коли після фундації Степана Дропана в 1460 р. князі Острозькі ще два рази дарували Святооунфрїївському монастиреві у Львові свої друкарні — в 1518 і 1571 роках — коли вони були знищені пожежами. Києво-Печерський монастир також неодноразово горів, і тут, очевидно, події з друкарнею розгорнулися так само, як і у Львові. До речі, давні документи Києво-Печерської лаври також згоріли, і ми змушені задовольнитися більш пізніми записами.

Наведений вище документ про початки книгодрукування в Києві в 1533 р. був опублікований вперше в 1791 році⁶⁵ і передруковувався в наступних виданнях опису Лаври (1795, 1797, 1805) аж до 1817 р. включно. Однак в 1810 році архімандрит Амвросій категорично заперечив факт дарування князем Костянтином Івановичем Острозьким друкарні Києво-Печерській лаврі, мотивуючи це тим, що в самому Острозі друкарня була заснована лише в 1580 році (мається на увазі Іван Федоров. — *О. М.*). Амвросій підтримує думку деяких істориків, що початки друкарні припадають на 1619 р., тобто на час виходу "Трефологіона", який зберігся і дійшов до нас⁶⁶. Також думки і С. Т. Голубев⁶⁷, який на основі лише літературних джерел і висловлювань таких авторів, як Строев⁶⁸, Максимович⁶⁹ та інших, доводить, що час заснування Лаврської друкарні припадає на 1616—1619 рр.

Суперечка про час заснування Київської друкарні тривала протягом всього XIX століття, однак більшість істориків розглядала це питання, не пов'язуючи його з Острогом і Львовом і, безперечно, не знала про факт дарування князем Острозьким друкарні Львівському Святооунфрїївському монастиреві в 1518 і 1571 рр. та давні зв'язки князів Острозьких з Краковом і друкарем Святополком Фіолем⁷⁰.

⁶⁵ Краткое историческое описание Киево-печерския лавры, К., 1791, стор. 83—86.

⁶⁶ История российской иерархий, ч. II, К., 1810, стор. 30—31.

⁶⁷ Ст. Т. Голубевъ, О началі книгопечатанія въ Києві, "Кіевская Старина", т. II, К., 1882, стор. 381—400.

⁶⁸ "Московскій Телеграфъ", 1825 р., № XVIII, стор. 122—130.

⁶⁹ М. А. Максимович, Собрание сочиненій, т. III, К., 1880, стор. 716—722.

⁷⁰ Іван Франко. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р., Львів, 1910, стор. 40.

Залишилися свідчення сучасників про існування й інших друкарень, продукція яких нам теж невідома. Так Антонію Поссевін у 1581 р. писав, що руські князі Острозький і Слуцький мають друкарні й школи, якими далеко шириться схизма⁷¹. Невже Поссевін, папський нунцій, єзуїт, основна мета якого боротися з "схизмою" (а друкарні й школи, як і сам він пише, були знаряддям "схизми") наводив би у своєму листі непевні відомості? Проте жодної книги, що вийшла б з друкарні князя Слуцького, до нас не дійшло⁷². Є згадки й про інші друкарні, продукція яких нам невідома. Так 24 лютого 1588 р. львівські міщани продали друкареві з Вільнюса друкарню з міста Костянтинова. Залишається невідомим, коли і як потрапила туди друкарня, а також які книги вийшли з неї до її продажу.

За останні роки зроблено не тільки багато відкриттів у справі відшукування невідомих досі інкунабул та стародруків, але й доведено, кому належить винайдення друкарства за допомогою "рухомих літер". Багато вчених, наприклад, покликаючись на праці голландського історика другої половини XVI ст. Батавія, вважають першодрукарем не Гутенберга, а Костера як творця перших літер і пов'язують з ним найдавніші голландські друки. Німецький учений Цедлер твердить, що рухомі літери винайшов Костер, а Гутенберг пристосував їх для друкування, яке полягало у винайденні словолитні⁷³.

Однак суперечка про те, хто був першодрукарем — німець Гутенберг чи голландець Костер, очевидно, вирішена. На виставці у французькому місті Ліллі експонуються три примірники голландського видання книги "Speculum humanas salvationis", які, безперечно, надруковані Костером за допомогою металевого пересувного верстата ще в 1430 р., у той час як Гутенберг сконструював такий верстат тільки в 1445 р. Припускається, що Гутенберг навчився друкарської справи в одного з учнів Костера, який помер у 1439 р.

Нові дослідження дають нам нові відомості не тільки про слов'янське, але й взагалі про європейське книгодрукування. Вищенаведені документи розповідають, що на Україні вже в 1460 р. існувала друкарня, тобто за 112 років перед приїздом до Львова Івана Федорова. Можна, однак, припускати, що вона існувала і дещо

⁷¹ A. Starczewski, Historiae ruthenicae scriptores exteri, saeculi XVI, t. II, Berolini et Petropoli, 1842, стор. 286.

⁷² Г. І. Коляда, До питання про українське друкарство..., стор. 90.

⁷³ G. Zedier, Von Coster zu Gutenberg, Leipzig, 1921.

раніше, адже в документі виразно зазначено, що Степан Дропан у 1460 р. подарував монастиреві свою друкарню. А це означає, що в цей час він уже був її власником. Залишається тільки з'ясувати, де придбав її С. Дропан, чи він сам був винахідником, чи був тільки наступником іншого друкаря.

Заслуговує на увагу і таке твердження в документі: "Книга про священство або "Проповідь Іоана Златоустого" передрукована в 1614 р. знову (підкреслення наше. — О. М.) українським письмом". Це явний натяк на те, що книга друкувалася в 1614 р. не вперше. Можливо, перед тим вона була надрукована іншою мовою (грецькою або латинською). На жаль, цей друк не дійшов до нас.

Уривок з невідомого ксилографу опублікував недавно Ф. П. Максименко, зазначаючи, що "у Львівських ксилографіях ми мали б прямих попередників продукції Івана Федоровича, й стали б зрозумілими по-перше відомий вислів Федоровича в післямові до Львівського "Апостола" 1574 р., що він ходив "стопами нікогого богоизбранного мужа", а по-друге — натяк на його надгробній плиті, що Федорович "друкування занедбалое обновил..."⁷⁴. На нашу думку, ксилографічний уривок, опублікований Ф. П. Максименком, слід віднести до більш давніх часів. Їх можна вважати попередниками інкунабул, які вийшли з-під верстата, подарованого Онуфріївському монастиреві Степаном Дропаном.

Підсумовуючи наведені факти, можна зробити такі висновки: 1) перша відома нам на сьогодні друкарня була заснована на Україні до

1460 р. у Львові українцем Степаном Дропаном, хоча є підстави думати, що вона існувала й раніше, бо Дропан подарував монастиреві "свою власну друкарню"; 2) Ставропігійське Братство зовсім не заперечувало проти факту дарування Дропаном друкарні монастиреві і існування її там протягом цілого сторіччя. Воно намагалося тільки довести, що має законне право на утримання цієї друкарні, оскільки навіть сам Дропан передав монастир під "покровительство і заряд св. Успенського Братства"; 3) друкарня відновлювалася в Онуфріївському монастирі ще два рази завдяки фундаціям князів Острозьких у 1518 і 1571 рр.; 4) перша згадка про Острозьку і Київську друкарні відноситься до 1531 р., хоча відомо, що князь Острозький фундував Львову друкарню після того, як вона тут згоріла в 1518 р.; 5) на Україні до 1572 р. існували ще й інші друкарні; 6) слова Івана Федорова в його післямові до Львівського "Апостола" 1574 р. і напис на надгробній плиті не залишаються більше загадковими.

З вищесказаного стає зрозумілим, чому Іван Федоров приїхав саме до Львова в Онуфріївський монастир і в Острог, а не до іншого міста.

Слід сподіватися, що далі пошуки дадуть ще багато нового в справі дослідження початків українського друкарства як перед Іваном Федоровим, так і під час його діяльності на Україні, яке ще так мало досліджене.

Друкуємо за виданням:

Архіви України. 1968. № 2 (88). С. 3—14.

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 331.105.44:[316.774-044.372:004.774](477)"364"(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2023.9(326).18-26

Анна Удовенко,

*аспірантка Навчально-наукового інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,*

e-mail: anna@udovenko.net.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3306-7565>

Кризові комунікації українських профспілкових громадських організацій в умовах війни

У статті розглянуто особливості кризових комунікацій профспілкових громадських організацій в умовах війни на основі комунікаційної діяльності Федерації профспілок України. Досліджено антикризові комунікації й технології, які використовували українські профспілки за період 100 днів до початку повномасштабного вторгнення й 100 днів після нього. Предметом дослідження стала комунікаційна діяльність профспілок на офіційному інтернет-ресурсі Федерації профспілок України. Основними методами дослідження слугували контент-аналіз і метод систематизації даних, окрім того, застосовано метод візуалізації даних, порівняльний, аналітико-синтетичний та факторний методи для аналізу джерел і зіставлення даних.

⁷⁴Ф. П. Максименко, Забуга сторінка з історії слов'янського друкарства, "Slavia", N 2, R. XXVIII, Praha, 1959, стор. 261—264.